

TRAGOVIMA PULSKE GLAZBENE SAMOSVOJNOSTI — STVARATELJI
GLAZBENOG IDENTITETA PULE U PRVOJ POLOVINI 20. STOLJEĆA:
MARIA POLLA-PUECHER, ROMEO ENDRIGO I RUDOLF ŽUPAN

LADA DURAKOVIĆ

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za glazbu
Rovinjska 14
521000 PULA

UDK/UDC: 78.071.2

Prethodno priopćenje/Preliminary Paper
Primljeno/Received: 4. 2. 2014.
Prihvaćeno/Accepted: 1. 9. 2014.

Nacrtak

U Puli su svoj umjetnički razvoj započeli mnogi glazbenici koji su karijeru nakon odlaska iz rodnoga mjesta gradili u važnim europskim glazbenim žarištima. Njihova imena i radni životopisi, u koje su upisani brojni nastupi na renomiranim inozemnim koncertnim i opernim pozornicama, danas su gotovo nepoznati javnosti. Ovaj članak na temelju novinske i arhivske građe iz prve polovine prošloga stoljeća istražuje djelovanje troje pjevača rođenih u Puli: sopranistice Marije Polla-Puecher (1893-1993), tenora Romea Endrigo (1895-1939) i baritona Rudolfa Župana (1905-1976). Sastoji se od rekonstrukcije hodograma njihovih nastupa u rodnome gradu, a donosi odgovore na pitanja u kakvim je okolnostima odrastalo troje umjetnika, u kojoj je mjeri život u provinciji poticao njihovo glazbe-

no obrazovanje i napredak, jesu li i u kojim prigodama nastupali u rodnome gradu, te kako su bili prihvaćeni od strane publike i glazbene kritike. Građa koja svjedoči o njihovom djelovanju čuva se u inozemnim arhivima (npr. u Trstu), o njihovim su brojnim uspješnim nastupima pisale novine diljem svijeta, no o njihovom djelovanju u Puli nema arhivske dokumentacije.

Ključne riječi: glazba, Pula, 20. stoljeće, Marija Polla-Puecher, Romeo Endrigo, Rudolf Župan (Rodolfo Suppan, Rodolfo Zuppan), opera, koncert

Keywords: music, Pula, 20th century, Marija Polla-Puecher, Romeo Endrigo, Rudolf Župan (Rodolfo Suppan, Rodolfo Zuppan), opera, concert

Do konačnog pripojenja Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, u povijesnom su hodogramu Pule u prvoj polovini 20. stoljeća tragove ostavili brojni vladari i vlasti — Austro-Ugarska Monarhija, fašistička Italija, njemačka okupacija i anglo-

američka vojna uprava. Mijene državnih sustava urodile su i izgradnjom pluralnog kulturnog prostora u kojem je glazba, kao jedan od temelja artikulacije urbanog identiteta grada, imala veliku ulogu. No unatoč tomu, o osobama koje su svojim znanjem, poduzetnošću i glazbenom nadarenošću taj identitet gradili znamo jako malo. Sustavnijih i sveobuhvatnijih muzikoloških studija novije i suvremene povijesti nema mnogo i uglavnom su usredotočene na razmatranja pojedinih segmenata glazbenog života, poput izvodilaštva, školstva i publicistike. Nedostatak tekstova i publikacija koje bi sadržavale podatke iz životopisa pjevača, dirigenata, skladatelja i glazbenih pedagoga koji su u Puli rođeni ili u njoj neko vrijeme djelovali, rezultat je ne samo nedovoljnog interesa istraživača već i nedostupnosti i raspršenosti mnogih izvora koji bi omogućili detaljnije upoznavanje njihova života i rada u našoj sredini. U najvećem su gradu istarskog poluotoka, među ostalima, tijekom prve polovine 20. stoljeća uz neka renomirana imena poput Franza Lehara i Antonia Smareglie, osjetan trag ostavili i brojni drugi ugledni glazbenici, čija su imena javnosti danas gotovo u potpunosti nepoznata.¹ Uvid u njihov rad i angažman u mnogočemu bi olakšao razumijevanje današnjeg glazbenog realiteta regije, omogućio nova čitanja tradicije i usustavljenje saznanja o glazbenom životu prošlosti. Prilog tomu jest ovo pregnuće rekonstrukcije dijela životopisa troje istaknutih glazbenika s tih prostora: sopranistice Marie Polla-Puecher, tenora Romea Endrigo i baritona Rudolfa Župana.

Maria Polla-Puecher

Maria Polla-Puecher rođena je 15. siječnja 1893. godine u Puli. Majka joj se zvala Maria Sabbadini. Njezin otac, inženjer Enrico Polla, bio je brat Marie Jetti Polla, supruge opernog skladatelja Antonia Smareglie. Marijin otac, zajedno s arhitektom Luigijem Galassijem bio je 1894. godine angažiran na obnovi kazališta «Ciscutti», a projektirao je, među ostalim, i neke od najraskošnijih građevina nastalih u Puli u vrijeme austrougarske vladavine, »Ville Münz«.²

Maria Polla od rane je mladosti, kako je to i priličilo djevojci iz dobre građanske obitelji, svirala klavir, a pohađala je i licej u kojemu je pjevanje, prema ondašnjim austrougarskim propisima, bilo obavezan predmet. Profesori su prepoznali njezinu

¹ Ovaj rad predstavljen je na 8. Međunarodnom znanstvenom simpoziju »Muzika u društvu«, održanom u Sarajevu 2012. godine, a dio je autoričinog istraživanja životopisa, skladateljskih opusa, izvođačkih i glazbeno-pedagoških angažmana manje poznatih osoba koje su rođene u Istri ili su u njoj u nekom razdoblju svog života živjele i djelovale. Dio tog istraživanja objavljen je u znanstvenoj reviji *Annales, Series Historia et Sociologia* (Tragovima pulske glazbene samosvojnosti — stvaratelji glazbenog identiteta grada u prvoj polovini 20. stoljeća: Antonio Illersberg i Mario Carlin, *Annales, Series Historia et Sociologia*, 23 (2013) 2, 459-470).

² Marcello BOGNERI: *Il Politeama »Ciscutti« nella storia di Pola, L' Arena di Pola, Gorizia 1987, 8; Milica DELEVIĆ ĐILAS: »Ville Münz« u Puli, urbanističko-arhitektonska cjelina s početka 20. stoljeća, u: Milan PELC (ur.): *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2001, 153-160.*

muzikalnost i lijepu boju glasa, pa je djevojka započela pohađati poduke iz pjevanja kod gradskog glazbenika Oscara Angelija.³

Rijetki novinski članci koji donose pojedinosti o njezinu životu navode kako je za vrijeme 1. svjetskog rata obitelj Polla morala iz političkih razloga emigrirati iz Pule u gradić u blizini Graza. U to vrijeme, 1917. godine, Maria je debitirala u teatru »La Fenice« u Trstu u Verdijevoj operi *Otello*, a zatim i u Puccinijevoj *Madama Butterfly*. Ta su njezina prva predstavljanja publici popraćena ohrabrujućim novinskim napisima. Kritičari su pisali kako je mlada umjetnica, koja je prvi put nastupila u sivim, ratnim vremenima, imala sreće što nije morala upoznati »bodlje prvih bolnih koraka«, već je požnjela uspjehe već prilikom debija.⁴

Obitelj Polla nakon rata vratila se nakratko u Pulu, no na očevom je radnom mjestu već bio zaposlen drugi inženjer, pa je razočarani Enrico Polla odlučio zauvijek odseliti. Nastanio se u gradiću Villa del Nevoso nadomak Trsta, kojemu je nedugo nakon dolaska postao gradonačelnik. S njim je u Trst, koji je u to vrijeme bio svojevrsno stjecište mladih nadarenih umjetnika, otišla i Maria, vidjevši u preseljenju priliku za vlastiti probitak.⁵

Nakon nekoliko godina provedenih u Trstu, mlada je umjetnica otišla na studij u Milano, gdje se usavršavala kod maestra Antonia Fugazzola.⁶ God. 1922. prvi je put nastupila u rodnoj Puli, u kazalištu »Ciscutti« u sezoni u kojoj su se, uz Puccinijevu *La Bohème*, od 27. rujna do 29. listopada izvodili Leoncavallovi *I Pagliacci*, Mascagnijeva *Cavalleria rusticana* te Wagnerov *Lohengrin*. Izvedbama, koje je uz soliste i domicilne glazbenike realiziralo 15 članova orkestra iz Milana i Trsta, ravnao je Marijin učitelj, maestro Antonio Fugazzola, a zbor kazališta »Ciscutti« uvježbao je maestro Antonino Votto.⁷

Premijera *La Bohème*, u kojoj se Maria Polla predstavila u ulozi Mimi, opisana je kao trijumf pulske sopranistice, a novine su zabilježile kako je već u prvim taktovima osvojila simpatije publike te da se rijetko čuju izvedbe s toliko elegancije i ekspresije, s tako jasnim fraziranjem u kojemu se može razabrati svaka riječ.⁸ Jednako su dobro od publike i kritike prihvaćene i ostale izvedbe *La Bohème*: »Na kraju prvog čina gospođa Maria Polla-Puecher morala se predstaviti više puta na prosceniju, među pravim vrtom cvijeća i darova, dok je s galerije pljusak cvjetova

³ Pier Paolo SANCIN: Maria Polla Puecher compie cent'anni, *Trieste Oggi*, 2 (14. siječnja 1993) 13, 20.

⁴ »...le spine dei primi passi doloranti«, *Il Lavoratore*, 10. ožujka 1917, fotokopija članka pohranjena u arhivu Muzeja »Carlo Schmidl« u Trstu, bez oznake fonda, naslova, imena autora i oznake stranice.

⁵ Pier Paolo SANCIN: Maria Polla Puecher, 20.

⁶ Dirigent Fugazzola rođen je u talijanskom mjestu Barletta (Puglia) 1890. a umro u Rimu 1932. godine. Više podataka o njemu može se pronaći u knjizi Pasqualea SORRENTIJA *I musicisti di Puglia*, Laterza & Polo, Bari 1966, te u leksikonu *Dizionario universale dei musicisti: Supplemento*, ur. Carlo SCHMIDL, Sonzogno, Milano 1938. Usp: <http://musicsack.com/PersonFMTDetail.cfm?PersonPK=100091744>.

⁷ *** Il Coro Ciscutti in onore del Mo Antonino Votto, *L'Azione*, 4 (5. studenoga 1922) 258, 2.

⁸ *** L' Inaugurazione della stagione lirica al Politeama Ciscutti. Il grande successo della »Bohème« di Puccini, *L'Azione*, 4 (28. rujna 1922) 230, 3.

predstavljao hommage umjetnici, profinjenoj, inteligentnoj i dražesnoj.«⁹ U istoj sezoni Maria Polla je dobila pohvale i za interpretaciju lika Santuzze u *Cavaleriji rusticani* i Nedde u *I Pagliacci*.¹⁰

Nakon nastupa u Puli karijera Marije Polle Puecher kretala se uzlaznom putanjom — s uspjehom je nastupala u Torinu, Firenzi, Palermu, Bariju, a nakon afirmacije u Italiji gostovala je u Kairu, Lisabonu, Nizzi, Ženevi, Ateni, Philadelphiji, u njujorškoj je »Metropolitan operi« pjevala pod ravnanjem Artura Toscaninija. Posvećivala se uglavnom interpretaciji ženskih likova iz Verdijevog i Puccinijevog repertoara.¹¹

U rodnom je gradu ponovno nastupila 1926. godine, kada je od 24. veljače do 22. ožujka organizirana operna sezona, tijekom koje su višekratno izvođene tri opere: *Manon Julesa Masseneta*, *Faust Charlesa Gounoda*, te Verdijeva *Aida*. Dirigent svih izvedbi bio je Armando Burrati. Ime orkestra nije spomenuto ni u novinskim člancima ni u onodobnoj arhivskoj građi, vjerojatno je bio sastavljen od glazbenika iz Julijske krajine koje su angažirali impresariji. Među njima je bilo i Puljana.¹²

Maria Polla-Puecher nastupila je u izvedbi opere *Manon*, u naslovnoj ulozi. Nakon premijere novinari su hvalili njezino pjevačko umijeće. Sopranistica, pisali su, posjeduje sjajnu interpretativnu snagu koja se sljubljuje s toplim glasom velika opsega. Publika je na premijeri pljeskom umjetnicu na scenu pozivala čak dvadesetak puta.¹³ »Bila je fascinantna u svakoj svojoj uvijek ženstvenoj gesti, bila je zavodljiva u svojim divljenja vrijednim ekspresijama glasa, a na vrhuncima bi priklještila u val ganuća golemi auditorij, koji je svojoj miljenici iskazivao takve geste obožavanja kakve se još nisu vidjele u kazalištu....«¹⁴ Publika ju je na izvedbama obasipala cvijećem i frenetičnim aplauzima, zabilježio je kritičar lista *L'Azione*, a umjetnica im je s pozornice slala poljupce.¹⁵ Novine su zabilježile da je

⁹ »...Alla fine del primo atto la signora Maria Polla-Puecher dovette presentarsi più volte al prosceno fra un vero giardino di fiori e di regali, mentre dalla galleria una copiosa pioggia di fiori esprimeva il proprio omaggio all'artista, squisita, intelligente e deliziosa.« *** Politeama Ciscutti. La sesta dell'opera »Boheme«. La serata in onore della signora Maria Polla-Puecher, *L'Azione*, 4 (12. listopada 1922) 242, 2.

¹⁰ *** La prima della Cavaleria rusticana e dei Pagliacci, *L'Azione*, 4 (13. listopada 1922) 243, 2.

¹¹ *** In attesa di »Madama Butterfly«, Maria Polla Puecher, *L'Azione*, 12 (30. listopada 1928) 258, 3; Pier Paolo SANCIN: Quel soffio di musica lungo cent'anni, *Trieste Oggi*, 2 (24. listopada 1993) 291, 18.

¹² *** La stagione lirica al Ciscutti, *L'Azione*, 8 (23. veljače 1926) 45, 6; *** Politeama Ciscutti, Il caloroso successo della Manon, *L'Azione*, 8 (25. veljače 1926) 47, 3; *** Politeama Ciscutti, L'entusiastico successo di »Faust« del Mo Gounod, *L'Azione*, 8 (3. ožujka 1926) 52, 3.

¹³ *** Politeama Ciscutti, Il caloroso successo della Manon, *L'Azione*, 8 (25. veljače 1926) 47, 3.

¹⁴ »Fu affascinante in ogni suo gesto sempre signorile, fu ammaliatrice nelle sue mirabili espressioni di voce e nei momenti più salienti attanagliò in un onda di umana commozione tutta l'imensa folla che tributò alla sua prediletta le più grandi manifestazioni di ammirazione che mai si sono viste al teatro...« *** L'immenso successo di »Manon Lescaut« in serata d'onore dell'artista concittadina, *L'Azione*, 8 (4. ožujka 1926) 55, 3.

¹⁵ *Ibid.*

njoj u čast prigodom ovog gostovanja priređen i prijem u »Časničkom klubu«, kojemu su prisustvovali prefekt i razni vojni uglednici.¹⁶

Maria Polla-Puecher u Pulu je stigla ponovno dvije godine kasnije, 1928. godine, kada se od 31. listopada pa do 4. studenog u kazalištu izvodila Puccinijeva *Madama Butterfly*, u kojoj je nastupila u naslovnoj ulozi. U izvedbama Puccinijevog djela, dvije su trećine svirača činili domicilni glazbenici, dok je ostatak orkestra i zbor »posuđen« iz kazališnih orkestara iz Venecije i Milana. Izvedbama je ravnao Puljanin Pietro Sbisà. Sva je pažnja publike bila usmjerena slavnoj sugrađanki Polli-Puecher, čija se interpretacija po pisanju tršćanskog časopisa *Cronache d'Arte* »... pretvorila u apoteozu, a iz kazališne galerije pljuštala je kiša cvijeća, koja je napravila od proscenija dvorski tepih. I morala je, nakon izvrsno otpjevane romanze iz 'Boema', izaći na bis još deset puta. Ovacijama nije bilo kraja.«¹⁷ Pulske su novine bilježile kako je njezina profinjena interpretacija izmamila gledateljima suze, kako je bila Butterfly bez konkurencije, lijepog, melodioznog glasa, nježnog poput cjelova.¹⁸

Na ponovni dolazak svoje ljubimice Puljani su morali čekati gotovo pet godina. Kada se 1933. godine obilježavala 50. obljetnica kazališta »Ciscutti«, za tu se prigodu pripremalo uprizorenje Verdijevih opera *Traviata* i *Rigoletto* te *Andrea Chénier* Umberta Giordana. Pod dirigentskim vodstvom maestra Giovannija Frattinija, predstave su realizirali glazbenici iz milanske »La Scale« i »Kraljevske opere« iz Rima, a miljenica pulske publike ovoga je puta angažirana u Verdijevoj *Traviati*,¹⁹ kojom je operna sezona započela. Ta je opera odabrana jer je upravo njome 50 godina ranije inauguriran rad kazališta »Ciscutti«.²⁰ Na premijeri je Maria Polla iznova oduševila: »Njen je glas bogato obdaren instrument iz kojeg izviru tonovi spontano, bez ikakvog napora, u najvišim lagama i u teškim pasażama, obojanim suptilnim sfumaturama koje inteligentno interpretiraju osjetljivo duševno stanje osobnosti kreirane Verdijevom glazbenom fantazijom... U njejoj dikciji postoji nešto nedefinirano ljupko, što tužnome libretu daje neku novu dimenziju koja ne narušava umjetnički dojam...«, pisali su između ostalog novinari lista *Corriere Istriano*.²¹

¹⁶ *** Il ricevimento al Circolo ufficiali in onore dell'artista Polla-Puecher, *L'Azione*, 8 (9. ožujka 1926) 57, 2.

¹⁷ »Si trasformò in un' apoteosi, dalle gallerie del Ciscutti piovero tanti fiori da formare del proscenio un aulente tappeto. E dovette, dopo la romanza della 'Bohemme', cantata meravigliosamente, presentarsi ben dieci volte alla ribalta. E fra ovazioni senza fine.« *** Maria Polla-Puecher e i suoi ultimi tionfi a Trieste e a Pola, *Cronache d'Arte*, 5 (11. prosinca 1928) 11, 2.

¹⁸ *** Politeama Ciscutti. Il successo di »Madame Butterfly« Un caloroso saluto a Maria Polla-Puecher, *L'Azione*, 10 (1. studenoga 1928) 282, 3.

¹⁹ *** Il Cinquantenario del Ciscutti, *Traviata*, *Rigoletto*, *Andrea Chenier* con elementi della Scala e del Reale di Roma, *Corriere Istriano*, 15 (14. siječnja 1933) 2, 3; *** Cinquantenario del Ciscutti. Sulla scelta delle 3 opere, *Corriere Istriano*, 15 (15. siječnja 1933) 13, 3.

²⁰ *** Il cinquantenario del Ciscutti. L'inizio della stagione lirica atteso per martedì, *Corriere Istriano*, 15 (31. siječnja 1933) 23, 2.

²¹ »Uno strumento dotato riccamente, che fa sgorgare le note con una spontaneità senza il minimo sforzo, nelle acute o nei difficili passaggi, coloriti da sfumature delicate che intelligentemente

Bio je to njezin posljednji nastup u Puli, a nekoliko godina kasnije, 1938. godine u potpunosti je napustila scenu. Nastupila je nakon toga tek jednom, u tršćanskom kazalištu u sezoni 1944/1945, u izvedbi Massenetovih opera *Werther* i *Mefistofele*. Time je zaključila pjevačku karijeru tijekom koje je ostvarila niz iznimnih kreacija.²² Nastupala je, među ostalim, u Massenetovoj *Manon* i *Wertheru*, Puccinijevoj *Manon Lescaut*, *Madame Butterfly*, *Turandot* i *La Bohème*, Verdijevoj *Traviati*, *Otellu*, *Falstafu*, Wagnerovom *Lohengrinu*, Giordanovoj *Fedori*, Mascagnijevom *Amicu Fritzu*, Gounodovom *Faustu*, Leoncavallovim *I Pagliacci*.²³ Razlog povlačenja sa scene možda treba tražiti u ponovnoj udaji. Naime, nakon razvoda od prvog supruga, trentinskog odvjetnika Edmunda Puechera, Polla se prije početka 2. svjetskog rata udala za kapetana fregate Anselma Lazzarinija koji je u tom ratu poginuo.

Svoje je umirovljeničke dane provodila u Trstu gdje je umrla, 21. studenoga 1993,²⁴ nekoliko mjeseci prije stotinu i prvog rođendana.

Izvori putem kojih se možemo upoznati s detaljima iz njezine uspješne karijere čuvaju se u arhivu Kazališnog muzeja »Carlo Schmidl« u Trstu, koji posjeduje članke iz novina koje su pisale o uspjesima Marie Polle-Puecher, od debija 1917. godine u Teatru »La Fenice« u Trstu do velikih opernih uloga odigranih u Lisabonu, Bernu, Zürichu, Hannoveru, Kairu itd. Među njima međutim nema nikakve građe vezane uz njezine nastupe u rodnoj Puli.²⁵

Romeo Endrigo

O životu i radu pulskog tenora Romea Endriga gotovo uopće ne postoje pisani podatci. Javnosti je uglavnom dosad poznata tek informacija, koja se navodi u gotovo svim novinskim intervjuima i životopisima Sergia Endriga, da je otac tog popularnog talijanskog kantautora rođenog u Puli bio nadareni tenor.²⁶

Podatke o životu i pjevačkim uspjesima Romea Endriga moguće je zasad rekonstruirati samo uz pomoć članaka objavljenih u dnevnim listovima koji su izlazili između dvaju svjetskih ratova, pulskom listu *L'Azione* i tršćanskom *Il Piccolo*, te

interpretano gli stati d'animo volubili della creatura creata della fantasia musicale di Verdi... C'è nella sua dizione un non so che di squisitamente dolce, che anche l'infelice libretto diventa una cosa nuova, che non urta il nostro senso artistico...« *** Una serata indimenticabile. Il clamoroso successo del »Rigoletto«, *Corriere Istriano*, 15 (7. veljače 1933) 32, 3. Vidi i: *** Il cinquantenario del Ciscutti, Il trionfo di Maria Polla-Puecher nella Traviata di Verdi, *Corriere Istriano*, 15 (1. veljače 1933) 27, 3.

²² *** E' morta il soprano drammatico Maria Polla Puecher. Si e spenta una »voce« centenaria; *Il Piccolo*, 112 (24. studenoga 1993) 272, 14.

²³ Više na www.lavoceantica.it (14. 12. 2013).

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Podaci koje u svojoj knjizi *Neistražena*, objavljenoj 2012. godine, iznosi autorica Iva ĐORĐEVIĆ, u potpunosti su preuzete iz knjige Lade DURAKOVIĆ *Pulski glazbeni život u razdoblju fašističke diktature (1926.- 1943.)*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2003.

²⁶ U dosad objavljenim enciklopedijama, leksikonima i glazbenoj publicistici, Endrigovo ime nalazimo samo u knjizi autorice ovoga članka *Pulski glazbeni život u razdoblju fašističke diktature (1926.- 1943.)*.

periodici poput talijanskih listova *L'Arte* i *Cronache d'Arte*. Iz njih saznajemo kako je Romeo Endrigo rođen 11. listopada 1895. godine u obitelji Eugenija i Adelaide Tiozzo, te da je skromna radnička obitelj živjela u Šišanskoj ulici u Puli.²⁷

Dječak se zarana započeo zanimati za umjetnost. Više od glazbe zanimalo ga je kiparstvo, želja mu je bila upisati se na »Accademia di belle arti« u Rimu, no planove o studiju likovnih umjetnosti prekinuo je Prvi svjetski rat. Za ratnih godina mladić je odlazio u kazalište na operne izvedbe, a od trinaeste je godine povremeno pjevao u kazališnom zboru. Tamo je prepoznat njegov lijepi glas, pa su ga zborni pjevači nagovarali da razmisli o profesionalnoj poduci. Odmah nakon završetka rata Endrigo je glas čuo skladatelj Antonio Smareglia. Maestro ga je tom prigodom pohvalio, i to je ohrabrenje strogo i autoritativnog skladatelja mladića potaknulo na odluku o odlasku na studij u Milano. Bio je to težak poduhvat, s obzirom da su njegovi roditelji teško mogli iznaći sredstva da mu omoguće školovanje, no mladić je uspio u svojoj nakani.²⁸

U Milanu, glazbenoj metropoli prepunoj umjetnika i mladih talentiranih glazbenika željnih slave, Endrigo je 1919. godine pohađao satove kod profesora Giuseppea Mandolinija, koji je procijenio da mladiću za prvi nastup neće trebati dugotrajna priprema. Vježbao je po 10-12 sati na dan, učio je mimiku, glumu, vokalnu tehniku, htijući da debi u operi bude odlično pripremljen. Spremao je uloge iz *La Bohème* i *Rigoletta*, međutim nenadano je, samo tri mjeseca od dolaska u Milano, angažiran u ulozu Pinkertona u Puccinijevoj *Madama Butterfly*. Ulogu je pripremao samo petnaest dana a uzbuđenje i trema pokvarili su debut. Publika na njega nije uopće obratila pažnju, što je razočaralo mladog umjetnika. Vrlo brzo nakon te neugodne epizode dojam je popravio nastupom u *La Bohème* 1920. godine u milanskom kazalištu »Del Verme«. Kritika je bila jednoglasna u procjeni njegovih kvaliteta »...svijetlog glasa sposobnog da se popne do impozantnih visina, dopadljive boje, bez falševa, pretjerivanja i napuhanosti.«²⁹

Usljedili su daljnji angažmani. Nastupio je u Rovigu u Verdijevoj *Traviati* s velikim uspjehom, planirao je odlazak u Pariz. No tada su se pojavili znaci bolesti krvožilnog sustava i mladi se umjetnik morao vratiti u Pulu.³⁰

U rodnom je gradu, netom nakon oporavka, priredio koncert 24. srpnja 1920. godine u kazalištu »Ciscutti« uz glasovirsku pratnju Giulia Smareglie. Parter, lože, bile su ispunjene do posljednjeg mjesta. Bio je to plebiscit obožavanja, pisale su novine: »Znali smo da je boja njegovog glasa i ranije posjedovala jedva čujne modulacije poput zaljubljenoga slavuja, no nismo znali, nismo mogli ni naslutiti da je operna umjetnost našeg poštovanog sugrađanina mogla u samo godinu dana dosegnuti čudesnu eksperesivnost na takvom stupnju savršenosti... Njegov operni

²⁷ Marcello BOGNERI: *Il Politeama*, 270.

²⁸ *** Profilo, Romeo Endrigo, *L'Azione*, 2 (24. srpnja 1920) 166, 2.

²⁹ »...voce chiarissima e capace di acute altissime: voce simpatica: scuola sobria e senza false stiracchiature, senza esagerazioni e gonfiezze.« *Ibid.*

³⁰ *Ibid.* Ne spominje se od koje je bolesti Endrigo bolovao.

izražaj posjeduje osjećajnost ljubavi, sve najnježnije virtuoznosti glasa, od strastvenih sfumatura do deskriptivnih pasaža. Boja njegova glasa je prigušeno tkanje plavih boja u zvjezdanoj noći, brzaca koji žubore, to je slikarska paleta predivnoga lirizma.«³¹ Taj je koncert, prema procjeni pulskog dnevnog lista *L'Azione*, pokazao kako Endrigo podjednako dobro vlada i lirskim i dramatskim izrazom. Lirski je došao do izražaja u prvom dijelu programa, u kojem se predstavio arijama »Che gelida manina« iz Puccinijevih *La Bohème*, i »Una furtiva lacrima« iz *Ljubavnog napitka* Gaetana Donizettija te u »Amor ti vieta« iz Giordanove *Fedore*, dok je smisao za dramatiku pokazao u ariji »Erme rupi, valli fonde« iz Smaregline *Preziose*.³²

Njegov se pulski debi u operi dogodio 1922. godine, u istoj sezoni u kojoj je nastupila i Maria Polla-Puecher. Endrigo se predstavio kao Turiddu u operi *Cavalleria rusticana* Pietra Mascagnija te kao Rodolfo u Puccinijevim *La Bohème*. Kritika je nakon premijere *Cavallerie* pisala kako je njegov simpatičan i dobro artikuliran glas privukao pažnju publike.³³ Reprize Mascagnijeve opere popraćene su pohvalama na račun mladog pjevača: »Valja zabilježiti uzlaznu putanju uspjeha tenora Romea Endriga, koji je izvrsnim harmoničnim glasom znao predstaviti Turiddua, besprijekornog u svim aspektima.«³⁴ Jednak uspjeh polučila je Endrigova uloga Rodolfa u Puccinijevoj *La Bohème*: »Slatkoća njegova glasa, akcenta, strasti, sjajno se upotpunjuju s ulogom Rodolfa koju Endrigo odrađuje polučujući iznenađujuće efekte.«³⁵

Nakon tog nastupa u Puli Endrigo ponovno odlazi u Italiju. Vrhunac karijere u životopis upisuje 1922, 1923. i 1924. godine. Nastupa u kazalištima »Del Verme« i »La Scala« u Milanu, u »San Carlu« u Napulju, u Firenzi i Genovi, u Francuskoj. U »Covent Gardenu« u Londonu 1924. godine, na generalnoj probi opere u kojoj je trebao nastupiti, ponovno ga savladava bolest — novine donose tek podatak o tome da je tenor imao unutarnje krvarenje.³⁶

³¹ »Sapevamo che il suo timbro vocale aveva talora delle modulazioni flebili dell'usignuolo innamorato, ma non pensavamo, non immaginavamo che un miracolo d'espressione così perfetta avesse potuto raggiungere nello spazio di un anno l'arte lirica del nostro concittadino egregio... Nel suo linguaggio lirico c'è tutto il sentimento del amore, tutta la virtuosa delicatezza di voce, dalle sfumature passionali ai passaggi descrittivi. Il timbro della voce è soffuso di ricami dai colori azzurri della notte all'argento, dei rivi sgorganti dalle fonti, c'è tutta una tavolozza lirica meravigliosa.« *** La serata lirica al »Ciscutti«; Il trionfo del tenore Romeo Endrigo, *L'Azione*, 2 (25. srpnja 1920) 167, 2.

³² *Ibid.*

³³ *** Politeama Ciscutti, La prima della Cavalleria Rusticana e dei Pagliacci, *L'Azione*, 4 (3. listopada 1922) 235, 2.

³⁴ »...dobbiamo constatare il successo onora più crescente del tenore Romeo Endrigo, il quale con sentimento impareggiabile e voce deliziosamente armoniosa seppe presentarsi un Turiddu impeccabile sotto ogni aspetto.« *** La terza della Cavalleria Rusticana e Pagliacci, *L'Azione*, 4 (8. listopada 1922) 239, 2.

³⁵ »La soavità della voce, l'accento, appassionò. Perfetta si adattano meravigliosamente alla parte di Rodolfo che Endrigo sostiene ritraendone effetti sorprendenti. Freneticamente applaudito alla fine della romanza sul primo atto venne insistentemente richiesto del bis che però non fu accordato.« *** Politeama Ciscutti, La serata in onore del tenore Romeo Endrigo, con la nona della »Bohème«, *L'Azione*, 4 (26. listopada 1922) 254, 2.

³⁶ *** La morte di Romeo Endrigo, *Corriere Istriano*, 21 (4. studenoga 1939) 259, 3.

Vraća se tako ponovno u Pulu te 1925. godine priređuje koncert u kazalištu »Ciscutti« uz sopranisticu Ersiliju Bosich.³⁷

Godinu dana kasnije, od 24. veljače do 22. ožujka 1926. godine, ponovno nastupa u opernoj sezoni tijekom koje se višekratno izvode tri opere: *Manon* Julesa Masseneta, *Faust* Charlesa Gounoda, te Verdijeva *Aida*. Dirigent svih izvedbi je Armando Burrati, zborove priprema Giulio Smareglia. Ime orkestra i njegovo podrijetlo ne spominju se u novinama, vjerojatno je bio sastavljen od glazbenika iz različitih gradova Julijske krajine. Među njima je bilo i Puljana.³⁸

Endrigo biva angažiran u *Faustu*, no premijera opere u kojoj se trebao predstaviti otkazuje se zbog premalog broja posjetitelja. Novinar lista *L'Azione* stoga apelira na savjest i moral publike kako se isto ne bi ponovilo na idućoj predstavi. Iako se to ne spominje eksplicitno, iz teksta se razabire kako se od Puljana očekivalo da će pokazati solidarnost i svojim dolaskom ohrabriti mladog umjetnika, koji je unatoč indisponiranosti zbog bolesti uspio iznaći snagu za nastup.³⁹

Je li novinarova prozivka i pozivanje na »plemenitu tradiciju« podupiranja nadarenih gradskih umjetnika bio razlog što je reprizama izvedbi *Fausta* prisustvovala brojna publika teško je zaključiti, no glazbena je kronika zabilježila kako je pojava Romea Endriga na sceni popraćena toplim i dugim aplauzom i kako je Endrigo, bez obzira na indispoziciju, pjevao intoniranim glasom i podario figuri Fausta milost i osjećajnost.⁴⁰

Teška je bolest uskoro prekinula započetu karijeru mladoga umjetnika. Endrigo je morao promijeniti zanimanje kako bi iznašao sredstva za preživljavanje sebe i obitelji, supruge Claudie rođene Smareglia⁴¹ i dvojice sinova, s kojima je skromno živio u malom stančiću u potkrovlju u tadašnjoj Via Carducci na broju 7.⁴² Još je nekoliko puta nastupio na raznim prigodnim koncertima u Puli,⁴³ a zatim je pjevanje napustio i, sve dok ga bolest nije u potpunosti savladala, bavio se slikanjem, kiparstvom, te izrađivao odljeve za nadgrobne spomenike. Pred kraj rata izradio je bistu Benita Mussolinija i posljednjeg talijanskog kralja, Vittoria Emanuela III,⁴⁴ a prije smrti započeo je izrađivati i mramornu bistu Marie Polle-Puecher, koju nije uspio dovršiti.⁴⁵ Umro je u Puli, nakon duge i teške bolesti, 1. studenoga 1939. godine.

³⁷ Marcello BOGNERI: *Il Politeama*, 206-207.

³⁸ Lada DURAKOVIĆ: *Pulski glazbeni život u razdoblju fašističke diktature (1926.-1943.)*, 181-195.

³⁹ *** Cose dell' altro mondo, *L'Azione*, 4 (20. ožujka 1922) 68, 2.

⁴⁰ *** Politeama Ciscutti, La chiusura della stagione lirica, *L'Azione*, 8 (23. ožujka 1926) 71, 2.

⁴¹ U dokumentarnom filmu redateljice Ines PLETIKOS *Sergio Endrigo 1947* (HRT, 2013) korištene su snimke razgovora Sergia Endriga i Arsena Dedića, u kojemu Endrigo navodi da je brat njegovog djeda bio slavni Antonio Smareglia. Claudia Smareglia bila je, dakle, Antoniova nećakinja.

⁴² Via Carducci danas je Istarska ulica.

⁴³ *** La morte di Romeo Endrigo, *Corriere Istriano*, 21 (4. studenoga 1939) 259, 3. Vidi i: <http://www.sergioendrigo.it/biografia.htm> (14. 6. 2014)

U članku se spominje da je 1928. nastupio u »Rigolettu«, međutim te godine ta opera nije izvodena u Puli.

⁴⁴ *** Romeo Endrigo, scultore concittadino, *Corriere Istriano*, 15 (16. lipnja 1937) 156, 3.

⁴⁵ Pier Paolo SANCIN: Maria Polla Puecher, 20.

Njegova obitelj nije bila u posjedu vlastite grobnice, pa je sahranjen na općinskom dijelu groblja i kasnije premješten. Obitelj nikada nije doznala kamo. Pulsko je gradsko groblje zasigurno puno grobnica koje je svojim rukama napravio Romeo Endrigo, a njegovo je posljednje počivalište nepoznato.⁴⁶

O koncertnim i glazbeno-scenskim nastupima Romea Endriga, osim ove rekonstrukcije pulskih nastupa, nema pisanih tragova. Podatci vezani uz njegove nastupe diljem Italije i u inozemstvu su nepoznati, a ostavština ovog nadarenog Puljanina, prema riječima njegova sina, zauvijek je izgubljena.⁴⁷

Rudolf Župan (Rodolfo Suppan, Rodolfo Zuppan)

U Puli je 19. siječnja 1905. godine rođen Rodolfo Suppan, odnosno Rudolf Župan, bariton koji je za svog života ostvario niz vrlo zapaženih kreacija, i koga je glazbena kritika opisivala kao umjetnika glasa neobične ljepote. Zahvaljujući njegovom angažmanu u Zagrebačkoj operi, podatke vezane uz njegov životopis možemo pronaći u nekim hrvatskim enciklopedijskim i leksikonskim izdanjima te u internetskim izvorima.⁴⁸ U njima čitamo kako je bariton, rođen u Puli, studirao pjevanje na Konzervatoriju u Milanu, gdje je i započeo opernu karijeru, te kako je od 1934. do 1945. godine bio prvak opere Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, čest gost europskih i američkih kazališta, te prvi hrvatski tumač Verdijeva Pose (*Don Carlos*) i omiljeni Zajčev Nikola Šubić Zrinjski. O početcima njegova rada, vezanima uz rodni grad, dosad se nije pisalo, pa je njegovo ime istarskoj kulturnoj javnosti gotovo u potpunosti nepoznato.

Mladi Župan počeo se baviti glazbom relativno kasno. U dvadesetčetvrtoj godini života upisao se u tadašnju pulsku privatnu glazbenu školu »Rossini«, na čelu koje je bio vodnjanski učitelj Pietro Sbisà, u čijoj je klasi Župan učio pjevanje. Mladi bariton pokazao je svoj talent već na školskim produkcijama.⁴⁹

Tako se u osvrtu na koncert škole, održan u lipnju 1931. godine, uvelike hvalio voluminozni i lijep ton mladog baritona, čiji je nastup publika popratila dugačkim pljeskom.⁵⁰ Nadarenom mladiću Pula nije pružala priliku za profesionalni

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ U pismu od 17. siječnja 2004. upućenom autorici članka, Sergio Endrigo piše kako je čitavu ostavštinu, novinske članke i ostale materijale, koji svjedoče o karijeri njegova oca između 1922. i 1924, izgubio u selidbi tijekom jedne od turneja.

⁴⁸ Krešimir KOVAČEVIĆ: Rudolf Župan, *Enciklopedija Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu*, Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed, Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, Zagreb 1969, 46; *** Župan, Rudolf, *Leksikon jugoslavenske muzike*, JLZ, Zagreb 1984, sv. 2, 573; *** Rudolf Župan, *Hrvatski leksikon*, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb 1997, sv. 2, 736; Lada DURAKOVIĆ: *Ideologija i glazbeni život: Pula 1945.-1966.*, HMD, Zagreb 2011, 25; Marija BARBIERI: Tko je odvažniji, <http://www.klasika.hr/index.php?p=article&id=1489> (1. 12. 2012), Ljubavni napitak (serija), http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/ArhivskeJedinice.PublicDetails.aspx?ItemId=35306(14. 12. 2013); Zupan Rudolf, <http://www.esdf-opera.de/saengerliste/saengerliste%20z.html> (14. 12. 2013).

⁴⁹ *** Il saggio del Liceo Rossini, *L'Azione*, 13 (26. lipnja 1931) 151, 2.

⁵⁰ *Ibid.*

napredak. U gradu tada nije bilo orkestra ni visokoobrazovanih profesora pjevanja, koji bi mu mogli prenijeti svoje znanje. Zato je odlučio upisati Konzervatorij u Milanu, no za taj mu je poduhvat nedostajalo novaca. Sredinom 1931. godine pulski zbarski sindikat, koji je okupljao sve gradske pjevače, a svjestan da bi za daljnji Županov pjevački razvoj bilo neophodno akademsko obrazovanje, odlučio mu je pomoći organiziranjem niza koncerata čiji je prihod bio namijenjen njegovom daljnjem studiju.⁵¹ Na tim je koncertima nastupao i sam Župan, ponosan što može, kako čitamo u ondašnjem dnevnom tisku, »...sugrađanima pružiti dokaz svojih sjajnih vokalnih mogućnosti i istodobno im vibracijama svog toplog i pastoznog glasa, iskazati intimnu zahvalnost svoje duše.«⁵²

Iz novinskih članaka objavljivanih nakon koncerata ne razabire se jesu li članovi zbarskog sindikata i pulski ljubitelji glazbe pripomogli Županovom odlasku na studij, no on uskoro odlazi u Milano, gdje upisuje konzervatorij. Na opernoj sceni debitira 1933. godine u Bergamu, a samo godinu dana kasnije, nakon nastupa u Barceloni i mnoštva uspješnih kreacija u talijanskim kazališnim kućama, gostuje i u rodnoj Puli, tijekom iste operne sezone u kojoj je u Puli gostovao slavni tenor Beniamino Gigli. U sklopu »Istarskog ljeta« u Areni nastupa u ulozi Aralda u Wagnerovoj operi *Lohengrin*. Nakon premijere, novine pišu da je bariton »...uronio u prelijepi pjev, intoniran i u najosjetljivijim trenucima, robustan, muževan.«⁵³ Na reprizi potvrđuju da je novi uspjeh polučio sugrađanin Suppan, iskazavši se iznova kao umjetnik velikih mogućnosti, kojemu predstoji sjajna budućnost. Je li nastup na pulskoj sezoni imao nekakve veze sa Županovim daljnjim angažmanima ne znamo, no već iste godine, dakle 1934. godine Župan odlazi u Zagreb i postaje članom Zagrebačke opere, u kojoj u tim godinama djeluju umjetnici poput Vilme Nožinić, Josipa Gostića, Zinke Kunc, Dragice Martinis, Marijane Radev, Sene Jurinac, Tomislava Neralića, Dragutina Bernardića i mnogi drugi. U razdoblju između dvaju ratova, Opera uživa ugled institucije visoke umjetničke i profesionalne razine. Na premijeri Verdijeve opere *Don Carlos* Župan nastupa u ulozi Pose. Redaju se zatim uloge u Giordanovom *Andrea Chénieru*, Verdijevim *Aidi* i *Traviati*, Ponchiellijevoj *Giocondi*, Zajčevom *Nikoli Šubiću Zrinjskom*, Bizetovoj *Carmen* itd. Župan oduševljava publiku svojim dobro školovanim i modulacijama bogatim glasom dramskog baritona.⁵⁴

U Zagrebu ostaje do 1946. godine. Nakon dolaska komunista na vlast, odlazi zauvijek iz Zagreba, a na njegovo ime 1946. godine ponovno nailazimo u pulskoj

⁵¹ *** Una lodevole iniziativa del sindacato corale, *Corriere Istriano*, 13 (3. srpnja 1931) 157, 2.

⁵² »...sara lieto di poter dar prova, davanti ai suoi concittadini, delle sue eccellenti qualità vocali e nel contempo manifestare loro nelle stesse vibrazioni della sua voce calda e pastosa, l'intima riconoscenza del suo animo.« *Ibid.*

⁵³ »...ha sfoggiato nel canto bellissimo, intonato anche nei momenti scoperti, robusto, virile...«
*** Il capolavoro delle staggioni liriche all'Arena. Accoglienza entusiastica al »Lohengrin« di Riccardo Wagner, *Corriere Istriano*, 15 (4. srpnja 1934) 158, 3.

⁵⁴ Marija BARBIERI: *Hrvatski operni pjevači, Rudolf Župan*, Hrvatski radio, datum emitiranja nepoznat.

glazbenoj kronici, tada u inačici Zuppan. Razloge povratka u rodni grad, koji se od 1945. do 1947. godine nalazio pod angloameričkom vojnom upravom i čija je budućnost priključenja Jugoslaviji bila još neizvjesna, vjerojatno valja tražiti u njegovoj nesklonosti komunističkoj vlasti. Leksikon *Tko je tko u NDH* iznosi podatak da je nakon sloma Nezavisne države Hrvatske Župan kažnjen dvomjesečnim udaljenjem iz službe,⁵⁵ no argument u prilog nesklonosti komunistima jest i to što se svesrdno angažirao na koncertima koje u to vrijeme organizira *Lega nazionale*, stranka koja je politički djelovala u korist ostanka Istre u okvirima talijanske države.⁵⁶

Župan je tijekom 1946. godine čest gost pulskih koncertnih pozornica. Po prvi put nastupa u ožujku te godine uz sopranistice Silvanu Batistellu i Lilianu Dozzi te basa Guerrina Dozzija, a njegov se nastup u kazalištu »Ciscutti« uz glasovirsku pratnju Anite Sisse očekuje sa zanimanjem i nestrpljenjem, budući da u rodnom gradu bariton nije gostovao dugi niz godina, a za to je vrijeme napredovao u karijeri. Novine prije njegovog nastupa donose citate iz raznih inozemnih novina u kojima se pohvalno opisuje njegovo pjevačko umijeće, iskazano primjerice na nastupima u Sofiji, Bukureštu, Zagrebu, Beču, Berlinu, Pragu.⁵⁷

Navedeni je koncert, na kojem je Župan izvodio arije iz opernih djela Leoncavalla, Giordana, Verdija i Gounoda, ispunio očekivanja: »Publika nije škrtarila na aplauzima i pozivima na bis, pa se umjetnik odlučio odužiti otpjevavši jednu točku izvan koncertnog programa. Nama se posebno svidjela njegova interpretativna vrlina da osjeća što pjeva i to čini ne samo glasom već i primjerenom mimikom. Što se pjevačke vještine tiče, ističemo predivne tonove, posebno zadivljujuće u srednjem registru, dok u dubokom nije uvijek zadržavao ujednačenost timbra. Ovi maleni nedostaci nisu narušavali cjelovitost umjetnika koji se zaista može smatrati zadovoljnim tijekom svoje karijere... U suštini može se reći da je Zuppan kompletni umjetnik koji se sluša s velikim zadovoljstvom«, pisao je *Il Nostro Giornale*.⁵⁸ Pohvalno se o Županovom nastupu izrazio i kritičar

⁵⁵ *** Župan Rudolf, *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997, 736.

⁵⁶ Za vrijeme anglo-američke vojne uprave i u glazbenom se životu jasno iščitavala podvojenost koja je tada vladala u političkoj sferi, »protalijanski« i »projugoslavenski« opredijeljeno stanovništvo nadmetalo se i na ovom području. Natjecateljsko ponašanje najvidljivije se očitovalo u medijskom djelovanju. Kada je *Lega Nazionale* primjerice ustanovila vlastiti orkestar, ili kada bi organizirala koncerte i zabave, protalijanski dnevni list *L'Arena di Pola* ih je promovirao i o njima pisao vrlo afirmativno, a projugoslavenski *Il Nostro Giornale* im je posvećivao minimalnu pažnju ili ih je pak prešućivao.

⁵⁷ *** Il prossimo concerto vocale al Ciscutti, *Il Nostro Giornale*, 4 (5. ožujka 1946) 230, 2; *** Un concerto col baritono Zuppan, *L'Arena di Pola*, 2 (3. ožujka 1946) 54, 2.

⁵⁸ »Il pubblico non gli lesinò applausi e chiamate, che l'artista volle riparare cantando un pezzo fuori programma. A noi piacque soprattutto le sue doti di interprete che sente quando canta e lo rende oltre che con la voce anche con un'appropriata mimica. Vocalmente rilevammo delle magnifiche note centrali specialmente ammirevoli nella mezzavocce; mentre le acute non sempre mantenevano l'ugualianza di timbro. Piccole mende queste che non intaccano la figura dell'artista, che può veramente ritenersi soddisfatto del cammino percorso... In sostanza si può dire che lo Zuppan è un'artista completo che si ascolta con vero godimento...« *** Fervido successo del concerto organizzato dall'U.S.O., *Il Nostro Giornale*, 4 (10. ožujka 1946), 235, 2.

lista *L'Arena di Pola*: »Zuppanov glas se svidio zbog ravnomjerne emisije tona, kontrole kojom je bio proizveden, posebice u srednjoj lagi.«⁵⁹

Te je, 1946. godine, *Lega Nazionale* pod svojim okriljem osnovala orkestar kojeg je vodio maestro Patuzzo. Na dobro posjećenom inaugurativnom koncertu na kojem su se, prema pisanju lista *L'Arena di Pola*, izvodila djela talijanskih skladatelja, uz orkestar su nastupili solisti među kojima je bio i Župan, bariton »okruglog, robusnog, voluminoznog (glasa), svijetlog i dopadljivog timbra.«⁶⁰ Za koncerte *Lege* nastupio je i u listopadu 1946. godine: »... odličan bariton Zuppan je pokazao nesumnjivo poboljšanje u doziranju volumena glasa, posebice u crescendima«, pisala je *L'Arena di Pola*.⁶¹ Projugoslavenski dnevnik *Il Nostro Giornale*, sukladno stranačkom opredjeljenju lista, Županove je koncerte, na kojima je nastupao za politički suprotstavljenu opciju, prešućivao.

Koncem 1946. ili godinu nakon toga, nakon konačnog priključenja Istre Jugoslaviji, Župan je sa suprugom preselio u Južnu Ameriku, u Čile, gdje je s velikim uspjehom nastavio pjevačku karijeru. Za potrebe čileanskog radija, u studijima RCA Victor, snimio je 1949. godine gramofonsku ploču.⁶² Godinu dana kasnije nastupio je u Verdijevom *Rigolettu* uz bok Beniaminu Gigliju.⁶³ U pauzi između dvaju činova doživio je srčani udar, ali se usprkos tomu vratio na pozornicu da bi doveo predstavu do kraja. Bila je to njegova posljednja operna kreacija. Do smrti, koja ga je zadesila u čileanskom glavnom gradu Santiagu 11. srpnja 1976, davao je privatne poduke mladim pjevačima.⁶⁴

* * *

Pula, grad specifičnog povijesnog razvoja, kroz dugo je vremensko razdoblje bio pod utjecajem velikih političkih sila i kulturnih krugova, od kojih je svaki u njegovu razvoju ostavio trag različitih kulturno-povijesnih sadržaja. Nepobitna je činjenica da je ono što danas nazivamo glazbenim identitetom regije, umnogome rezultat prepletanja različitih utjecaja, tragova i svjedočanstava prijašnjih kultura, naroda, osobnosti koje su obitavale na istarskom području. Troje pjevača, čije smo

⁵⁹ »La voce di Zuppan piace per il suo fluire regolare, per la maniera controllata con cui viene emessa, specie nelle note medie.« *** Clamoroso successo del concerto del baritono Zuppan, *L'Arena di Pola*, 2 (10. ožujka 1946) 60, 2.

⁶⁰ »...voce rotonda, robusta, voluminosa, dal timbro chiaro e piacente.« *** Grande spettacolo all' Arena. Un pubblico imponente festeggia gli esecutori del concerti, *L'Arena di Pola*, 12 (4. kolovoza 1946) 183, 3.

⁶¹ »... l'ottimo baritono Suppan parve, senza dubbio, migliorato nel dosare il volume della voce, specie nei crescendo.« *** Bella manifestazione artistica vocale-strumentale al Ciscutti, *L'Arena di Pola*, 2 (13. listopada 1946) 242, 2.

⁶² Snimke četiriju opernih arija uz pratnju glasovira dostupne u fonoteci Hrvatskog radija.

⁶³ Informacija dobivena od obiteljskog prijatelja Rudolfa Župana, dr. Petra Tocilja, čijom zaslugom je Hrvatski radio u posjedu Županovih snimki.

⁶⁴ Lada DURAKOVIĆ: Pulski bariton Rudolf Župan, *Glazbopisi*, Hrvatski radio, Radio Pula, arhiv, 2003/2004.

djelice životopisa pratili u ovome radu, svoj su životni i glazbenički put započeli u doba austrougarske vladavine, nastavili su ga u međuratnom razdoblju kada je Pula bila pod vlašću Talijana, te pod angloameričkom vojnom arbitražom (Župan). Pollina i Županova karijera trajala je dvadesetak godina, Endrigovu je nakon samo nekoliko godina prekinula bolest. Bili su generacijski bliski, Polla i Endrigo su u više navrata surađivali, nastupali su 1922. godine u pulskoj opernoj sezoni, bili su i u daljnjem rodbinskom srodstvu. O Endrigovu divljenju prema pjevačkom umijeću kolegice svjedoči i činjenica što je prije smrti započeo klesati bistu s njezinim likom, a Polla je novinarima otkrila kako je Endrigo bio njezin najdraži partner na sceni.⁶⁵ Župan Mariju Pollu vjerojatno nije upoznao, nemamo ni podataka o njegovim i Endrigovim zajedničkim nastupima, no Endrigo je za Župana, mladu nadu glazbene škole »Rossini« i za njegove pjevačke uspjehe u inozemstvu zasigurno znao. Sve troje usavršavalo se u Milanu, gradu koji je predstavljao simbol slave i uspjeha za mlade operne pjevače iz čitave Europe. Međutim, samo za danas hrvatskoj javnosti najpoznatijeg među trima pjevačima zahvaljujući angažmanu u Zagrebačkoj operi, Rudolfa Župana, znamo da je studirao na Konzervatoriju, dok se ostalo dvoje pjevača usavršavalo kod manje poznatih vokalnih pedagoga u Puli i Milanu.⁶⁶ Odgovor na pitanje je li na toj ustanovi Župan stekao diplomu valjalo bi potražiti u dokumentaciji milanskog konzervatorija. Također, istraživanje pjevačkih uspjeha ovo troje pjevača u inozemstvu, koje je u ovome radu bilo nemoguće predstaviti zbog nedostupnosti izvora, tek predstoji, kao i rad na boljem poznavanju još dvoje umjetnika iz iste generacije koji su stekli međunarodni ugled, Maria Carlina i Ersilie Bosich.⁶⁷

U Puli, gradu u osiromašenoj provinciji, bez stalnog opernog ansambla i kvalitetne glazbene škole, koncem 19. i početkom 20. stoljeća rođeno je najmanje petero opernih pjevača koji su ostvarili međunarodne uspjehe. Političke su okolnosti i mijene svakako utjecale na razvoj njihove karijere. Ratovi i osiromašenost provincije, društveno-političko ozračje i zahtjevi koje je u prvoj polovini prošloga stoljeća pred umjetnike postavljalo zadovoljavanje ideoloških kriterija nametnutih od strane vlasti, zasigurno su utjecali na njihove angažmane.

⁶⁵ U članku »Quel soffio di musica lungo cent'anni« Pier Paolo Sancin otkriva kako je među svim pjevačima s kojima je Maria Polla dijelila uspjehe na sceni, jedini kojeg se s radošću sjećala bio upravo Romeo Endrigo.

⁶⁶ Više podataka o nekim pedagogima i opernim umjetnicima s kojima su surađivali Maria Polla Puecher i Romeo Endrigo u: Lada DURAKOVIĆ: *Pulski glazbeni život u razdoblju fašističke diktature (1926.-1943.)*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2003.

⁶⁷ Podaci o životu i radu Maria Carlina dostupni su u članku Lade Duraković *Tragovima pulske glazbene samosvojnosti — stvaratelji glazbenog identiteta grada u prvoj polovini 20. stoljeća: Antonio Illersberg i Mario Carlin*, *Annales, Series Historia et Sociologia*, 23 (2013) 2, 459-470.

Ersilia Bosich rođena je u Puli 1892 godine. Dosad znani podaci o njoj objavljeni su u knjizi Marcella Bogneria *Il Politeama »Ciscutti« nella storia di Pola, L' Arena di Pola, Gorizia 1987*. Bogneri navodi da je Ersilia Bosich nakon završenog ženskog lica u Puli studirala pjevanje u Trstu i Torinu a dovršila ga u Milanu, te da je nakon debuta u Parmi nastupala s uspjehom u najvećim talijanskim operni kazalištima. Na internetu također pronalazimo podatke o njezinim nastupima u raznim opernim predstavama u talijanskim gradovima i u inozemstvu.

Međutim, osnovni razlog njihova odlaska iz Pule bila je nemogućnost razvoja karijere u osiromašenoj provinciji, iz koje su u to doba odlazili brojni umjetnici, slikari, književnici, arhitekti.

Pulsko kazalište nije imalo svoj operni ansambl, a unatoč vrlo bogatom glazbenom životu kojeg su omogućavali isprva Simfonijski orkestar austrougarske mornarice, a zatim, između dvaju ratova brojne potporne fašističke organizacije koje su brinule o glazbenom životu, gradu je kronično nedostajalo profesionalnih glazbenika i dirigenata te kvalitetna, kadrovski ekipirana glazbeno-obrazovna ustanova.

Bez obzira na to, pulska je javnost svesrdno podupirala napredak u radu navedenih umjetnika, ponosila se njihovom novostečenom popularnošću. Glazbena je kritika budno pratila sugrađane koji su karijere gradili u većim glazbenim centrima, prenosila članke iz inozemnih novina koji su afirmativno pisali o njihovim uspjesima. Organizatori glazbenog života — bili to impresariji, glazbene agencije ili političke stranke, angažirali su ih u različitim prilikama, trudeći se da zadrže njihovu povezanost uz rodni grad i da kulturna javnost njihova imena prepozna i poštuje. Nakon dolaska Komunističke partije na vlast, te su spona u potpunosti prekinute. Socrealizam je nametnuo nove, drugačije kriterije valorizacije umjetnosti, u kojima za uspostavu daljnje suradnje s glazbenicima koji su djelovali u vrijeme talijanske vladavine nije bilo mjesta. Bogata glazbena tradicija, čiji dio čine brojna imena poput Marie Polle, Romea Endrigo i Rudolfa Župana, dugi je niz godina gotovo u potpunosti zanemarena, a vrijednosti glazbene prošlosti koja je gradila identitet Pule kao »grada glazbe i glazbenika« nepoznate su i nedostupne javnosti.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Pazinu, Fond Prefektore za Istru u Puli.
Arhiv gradskog kazališnog muzeja »Carlo Schmidl«, Trst.

Knjige i članci:

- BARBIERI Marija: *Tko je odvažniji, Ljubavni napitak u povodu premijere u HNK-u u Zagrebu*, <http://www.klasika.hr/index.php?p=article&id=1489> (14. 12. 2013).
- BARBIERI Marija: *Opus kakva više nema. Tito Strozzi kao redatelj*, <http://www.matica.hr/vijenac/297/OPUS%20KAKVA%20VI%C5%A0E%20NEMA/>
- BOGNERI, Marcello: *Il Politeama »Ciscutti« nella storia di Pola, L' Arena di Pola*, Gorizia 1987.
- DELEVIĆ ĐILAS, Milica: »Ville Münz« u Puli, urbanističko-arhitektonska cjelina s početka 20. stoljeća, u: Milan PELC (ur.): *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2001, 153-160.

- DURAKOVIĆ, Lada: *Pulski glazbeni život u razdoblju fašističke diktature (1926.-1943.)*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2003.
- DURAKOVIĆ Lada: *Ideologija i glazbeni život: Pula 1945.-1966.*, HMD, Zagreb, 2011.
- DURAKOVIĆ, Lada: Ratne operne izvedbe u Puli 1916. i 1917. godine, *Arti Musices*, 43 (2012) 1; 45-64.
- DORĐEVIĆ, Iva: *Neistražena*, Kaleido, Buzet 2012.
- SANCIN, Pier Paolo: Maria Polla Puecher compie cent'anni, *Trieste Oggi*, 2 (14. siječnja 1993) 13, 20.

Enciklopedije i leksikoni:

- Enciklopedija Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu*, Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed, Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, Zagreb 1969.
- Hrvatski leksikon*, sv. 2, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb 1997.
- Leksikon jugoslavenske muzike*, sv. 2, JLZ, Zagreb 1984.
- Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb 1997.

Novinski izvori:

- Corriere Istriano*, Pula, 1933-1939.
- Cronache d'Arte*, Bologna, 1928.
- Il Lavoratore*, Trst, 1917.
- Il Nostro Giornale*, Pula, 1946.
- Il Piccolo*, Trst, 1993.
- L'Arena di Pola*, Pula, 1946.
- L'Azione*, Pula, 1920-1929.
- Trieste Oggi*, Trst, 1993.

Internetski izvori:

- Romeo Endrigo: <http://www.sergioendrigo.it/biografia.htm> (14. 6. 2014)
- Antonio Fugazzola: <http://musicsack.com/PersonFMTDetail.cfm?PersonPK=100091744> (28. 1. 2014).
- Maria Polla-Puecher: www.lavoceantica.it (14. 12. 2013)
- Rodolfo Zupan: <http://www.esdf-opera.de/saengerliste/saengerliste%20z.html> (14. 12. 2013).

Radijske emisije:

- BARBIERI, Marija: Rudolf Župan, Hrvatski operni pjevači, Hrvatski radio, Zagreb, datum emitiranja nepoznat.
- DURAKOVIĆ, Lada: Maria Polla-Puecher, *Glazbopisi*, 2004, Hrvatski radio — Radio Pula, Pula, arhiv.

DURAKOVIĆ, Lada: Pulski bariton Rudolf Župan, *Glazbopisi*, 2003, Hrvatski radio — Radio Pula, Pula, arhiv.

DURAKOVIĆ, Lada: Romeo Endrigo, *Glazbopisi*, 2007, Hrvatski radio — Radio Pula, arhiv.

Televizijska emisija:

PLETIKOS, Ines: *Sergio Endrigo 1947*, Hrvatska radio televizija, 2013.

Summary

TRACING PULA'S MUSICAL AUTONOMY — CREATORS OF THE PULA MUSICAL IDENTITY IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY: MARIA POLLA-PUECHER, ROMEO ENDRIGO AND RUDOLF ŽUPAN

Many musicians who, after leaving their birthplace, built their careers in important European music centres, started their artistic growth in Pula. Their names and working biographies, into which numerous performances on renowned international concert and opera stages were recorded, are completely unknown today to the public. This article is based on newspaper and archival materials of the first half of the 20th century and it investigates the work of three singers born in Pula: the female soprano Marija Polla-Puecher (1893-1993), the tenor Romeo Endrigo (1895-1939) and the baritone Rudolf Župan (1905-1976). They started their lives and musical paths in the times of the Austro-Hungarian government, continuing them in the inter-war period when Pula was under Italian authority, and the Anglo-American military arbitration (Župan). After leaving Pula, which was not an appropriate place for developing their careers, they continued their studies in Italy (Milan) and performed on numerous world-known opera stages. This paper reconstructs the flow-chart of performances in their town of birth and gives answers to questions about the circumstances in which the three artists were raised, about the extent to which life in the province was a stimulus to their music education and growth, whether they performed in their town of birth and under what conditions, and how they were accepted by the public and musical criticism. Their international work has not been studied as yet, although the materials testifying to their work are kept in foreign archives (for example, in Trieste), while newspapers throughout the world wrote about their numerous successful performances.

